

Twistappel Elzas-Lotharingen

Toen Karel de Grote in 814 stierf, liet hij een immens rijk en zijn keizerstitel na aan zijn enige overlevende zoon, Lodewijk de Vrome (*778); deze stierf in 840 en liet drie zonen na: Lothar (795-855) en Lodewijk (806-876) uit zijn huwelijk met Ermengarde van Haspingauw (gestorven in 818) en Karel de Kale (823-877) uit zijn tweede huwelijk in 818 met Judith van Beieren (805-843). Een tweede zoon van Lodewijk de Vrome, Pepijn I (*803), was in 838 overleden; hij liet een zoon na, Pepijn II (*ca. 823).

Hij had in 817 al bepaald dat zijn rijk na zijn dood in koninkrijken verdeeld zou worden over zijn drie toen nog levende zoons: Lothar, Pepijn en Lodewijk. Dat zou betekenen dat Karel, de zoon uit zijn tweede huwelijk, niets zou krijgen, wat hem de bijnaam kaal, dat wil zeggen bezitloos, bezorgde. Dat was natuurlijk de eer van zijn moeder Judith te na en zij zorgde ervoor dat hij, toen hij meerderjarig werd in 839, als ‘verjaardagscadeau’ Alamannia kreeg. Het jaar daarvoor (838) was Pepijn gestorven. Het jaar daarna (840) stierf Lodewijk de Vrome.

Het boterde al lang niet tussen de broers en er volgde al snel een oorlog met aan de ene kant Lothar, die als oudste zoon zijn vader als keizer op zou volgen en de 18-jarige Pepijn II en aan de andere kant Lodewijk en zijn 18 jaar oude halfbroer Karel de Kale, die hun broer niet als keizer wilden erkennen. Bij Fontenoy (841) in de Bourgogne werd de strijd beklonken: Lothar vluchtte naar Italië.

De halfbroers Lodewijk en Karel de Kale, zwoeren in 842 de Eed van Straatsburg, inhoudende dat zij nooit een bondgenootschap met Lothar zouden sluiten dat voor een van de twee nadelig zou zijn.

Lodewijk zwoer in het oud-Frans	Karel zwoer in het Oud-Duits
<p>“Pro Deo amur et christian poblo et nostro commun salvament, d'ist di in avant, in quant Deus savir et podir me dunat, si salvarai eo cist meon fradre Karlo, et in adiudha et in cadhuna cosa si cum om per dreit son fradra salvar dift, in o quid il mi altresi fazet. Et ab Ludher nul plaid nunquam prindrai qui meon vol cist meon fradre Karle in damno sit.”</p>	<p>In godes minna ind in thes christiānes folches ind unsēr bēdhero gehaltnissī, fon thesemo dage frammordes, sō fram sō mir got gewizci indi mahd furgibit, sō haldih thesan mīnan bruodher, sōso man mit rehtu sīnan bruodher scal, in thiu thaz er mig sō sama duo, indi mit Ludheren in nohheiniu thing ne gegango, the mīnan willon imo ce scadhēn werdhēn</p>

Letterlijke vertaling van de ‘Franse’ tekst:

Uit liefde voor God en het Christenvolk en ons beider heil, zo zal ik vanaf deze dag en zo verder, zolang God mij schenkt te weten en te kunnen, deze mijn broer, Karel, helpen en met hulp en in iedere zaak, zoals men terecht zijn broer moet helpen, mits hij voor mij ook zo doet, en met Lothar zal ik nooit een verdrag sluiten dat, met mijn wil, deze mijn broer Karel zal schaden.

Bij het Verdrag van Verdun (843) werd het rijk in drieën gesplitst: Karel de Kale kreeg West-Francia, dat zou uitgroeien tot het huidige Frankrijk; Lothar het midden-rijk met o.a. Lotharingen en de Elzas; Lodewijk het oost-rijk.

Lotharingen kwam in de loop der eeuwen verscheidene keren in andere handen: in 855, bij het Verdrag van Prüm, werd het midden-rijk verdeeld onder de drie zonen van Lothar; 870, Verdrag van Meerssen: na de dood van de kinderloze Lothar II werd de Elzas overgedragen aan Lodewijk, bijgenaamd 'De Duitser', omdat het grootste deel van zijn rijk in Germania lag; in 959 werd het koninkrijk Lotharingen verdeeld in twee hertogdommen: Neder- en Opper-Lotharingen; "Neder-Lotharingen (...) verloor gaandeweg iedere werkelijke territoriale macht, totdat het in 1190 opgeheven werd."¹ In 1431 kwam Lotharingen in handen van de hertog van Anjou (hoofdstad Angers); bij het Verdrag van Wenen (1738) werd het toegewezen aan Stanislaus, de afgezette koning van Polen en schoonvader van Lodewijk XV. Het rococo Place Stanislas in Nancy herinnert nog aan hem. Na zijn dood in 1766 kwam het hertogdom bij Frankrijk.

De Elzas (uitgezonderd Straatsburg) werd bij het Verdrag van Münster, dat de Dertigjarige Oorlog (1618-1648) besloot, door de Duitse keizer afgestaan aan Frankrijk. In 1678, Verdrag van Nijmegen, annexeerde Lodewijk XIV Straatsburg. Tijdens de Franse Revolutie werd Mülhausen Mulhouse (1798).

Na de val van Napoleon bepaalde het Congres van Wenen (1815) dat Elzas-Lotharingen bij Frankrijk zou blijven. Napoleon had als consul in 1801 al de eis versoepeld dat Frans de voertaal moest zijn in kerk en onderwijs: Duits bleef in Elzas-Lotharingen nog lang onmisbaar. Pas vanaf ongeveer 1850 veranderde dat, maar in 1869, een jaar vóór de Frans-Duitse oorlog, bleek bij de militaire keuring toch nog dat slechts een van de tien rekruten uit deze regio voldoende Franstalig was.

1870/1871 Frans-Duitse Oorlog, kort samengevat: om de Zuid-Duitse staten over te halen zich aan te sluiten bij Pruisen had Bismarck een oorlog met Frankrijk uitgelokt: in het 'Emser telegram' over de door Frankrijk afgekeurde Spaanse troonkandidatuur van een neef van de Pruisische koning², had hij Frankrijk beledigd. Frankrijk verklaarde 19 juli 1870 de oorlog aan Pruisen. De Elzas en Lotharingen werden aangevallen door het goed geoefende Pruisische leger van Von Moltke senior. Belfort had zich onder aanvoering van kolonel Denfert-Rocherau 103 dagen verzet. De leeuw aan de voet van het fort, gemaakt door de beeldhouwer Bartholdi, die ook het Vrijheidsbeeld van New York ontworpen heeft, symboliseert dat verzet. Hij is direct uit de rots gekapt op de plaats waar hij ligt. In Parijs ligt ook een imponerende bronzen leeuw op het Place Denfert-Rocherau.

¹ Internet: *Hertogdom Lotharingen*

² Wilhelm I (1797-1888). Koning van Pruisen, keizer van Duitsland vanaf 1871

Het Franse leger dat het omsingelde Metz moest ontzetten werd 2 september bij Sedan verslagen. Sedan moest capituleren. Napoleon III gaf zich daar over aan Bismarck, maar de regering wilde verder gaan met de oorlog. Straatsburg werd 28 september bezet, Metz 27 oktober. Parijs werd gedurende vier maanden (19/9-28/1) belegerd en ingesloten door 236.000 Duitse soldaten. De stad werd in feite uitgehongerd: "Door de ernstige voedseltekorten waren de Parijzenaren gedwongen ieder dier dat ze te pakken kregen te slachten. Ratten, honden, katten en paarden stonden regelmatig op het menu van Parijse restaurants. Ook het enige paar olifanten in de dierentuin van Parijs werd opgegeten.³ Victor Hugo wijdde er een groot gedicht aan: *L'Année terrible*. Na enkele mislukte tegenaanvallen van het Parijse garnizoen (o.a. bij Le Bourget) werd 12 februari 1871 de wapenstilstand gesloten door de voorlopige regering. Ondertussen was in de Spiegelzaal van het paleis van Versailles 18 januari 1871 door Bismarck, daarin gesteund door de Duitse vorsten, het Duitse Keizerrijk uitgeroepen. Het Duitse leger marcheerde 10 maart triomfantelijk over de Champs-Élysées en 10 mei werd in Frankfurt de vredesovereenkomst getekend.

De Elzas (Belfort uitgezonderd!) en een gedeelte van Lotharingen, namelijk het departement Moselle/Moesel, werden geannexeerd door het Duitse Rijk. In *Le Tour de France par deux enfants*⁴, waarvan het verhaal zich afspeelt in 1871, proberen André en Bruno het bezette Lotharingen te verlaten, na aan zijn sterfbed afscheid te hebben genomen van hun vader, die geen kans gezien had gebruik te maken van de mogelijkheid binnen een jaar legaal het land te verlaten: "Men leefde toen in 1871, kort na de oorlog met Pruisen. Als gevolg van die oorlog waren de Elzas en een deel van Lotharingen Duits geworden; de bewoners die Frans wilden blijven, waren verplicht hun steden te verlaten om zich in het oude Frankrijk te vestigen." 128.000 bewoners maakten gebruik van die regeling.

Elzas-Lotharingen heette daarna Reichsland Elsass-Lothringen. Een stadhouder, 'Statthalter', zoals Edwin von Manteuffel (1879-1885), Chlodwig von Hohenlohe-Schillingsfürst (1885-1894) enz. regelde het bestuur vanuit Straatsburg; er werd zelfs voor de bestuurlijke contacten een spoorlijn Metz-Straatsburg aangelegd; Sinds die tijd rijden de treinen in Elzas-Lotharingen nog steeds rechts (Duits systeem) en niet links, het Engelse systeem, te danken aan Engelse aandeelhouders⁵, zoals in de rest van Frankrijk.

Het 'Reichsland' was vertegenwoordigd door afgevaardigden in de 'Reichstag', protestdeputés genoemd, want zij spraken in het Parlement hun oppositie uit tegen de annexatie door de motie van 1874: "Verzoek aan de Reichstag te beslissen dat de bevolkingen van Elzas-Lotharingen, die, zonder geraadpleegd

³ Internet: *Parijs 1870, 1871*

⁴ G. Bruno, *Le Tour de France par deux enfants*, Paris 1876; 8.380^e duizendtal, 1976, blz. 9

⁵ Zie internet: *le sens des trains en Alsace*

te zijn, geannexeerd zijn bij het Duitse Rijk door het Verdrag van Frankfurt, opgeroepen worden om zich speciaal over deze annexatie uit te spreken.”⁶

Frankrijk was zijn natuurlijke grens kwijt; de bevolking van Elzas-Lotharingen was na 220 jaar Frans bestuur niet enthousiast over de annexatie: 200.000 bewoners emigreerden naar Frankrijk. De intelligentsia bleef francofiel, maar de meerderheid van de bevolking legde zich op den duur neer bij de situatie. In 1911 volgde de gelijkstelling met de andere staten van het Duitse Rijk. Door huwelijken was de bevolking steeds meer verduitsd. Het onderwijs werd gegermaniseerd; behalve in de eerste klas van het lager onderwijs werd Duits de voertaal, maar het Frans bleef lang getolereerd.

In een enquête uit 1910 zegt 95% van de Elzasbewoners en 73,5% van die van Lotharingen dat Duits hun natuurlijke taal is. In 1914/18 leverde Elzas-Lotharingen, zullen we verderop zien, 380.000 soldaten aan het Duitse leger... De gesneuvelden liggen op Duitse kerkhoven.

Metz kreeg zelfs een Duitse bisschop, Mgr. Benzler, een benedictijner monnik, die er niet zelf om gevraagd had, maar puur om nationalistische, politieke redenen daarnaartoe was gestuurd. Hij hield zich alleen bezig met godsdienstige zaken, respecteerde de taal en de cultuur van de bevolking; beantwoordde niet aan de in hem gestelde verwachtingen, werd daarom door de Duitsers geminacht.

Straatsburg dat erg geleden had van de bombardementen werd opgebouwd en voorzien van gebouwen die ook nu nog gebruikt worden zoals het Universiteitspaleis.

In de Eerste Wereldoorlog vochten 380.000 Elzas-Lotharingers tot het eind van de oorlog voor Duitsland, vaak tot het ultieme offer. Zij noemden zichzelf ‘les malgré-nous’ = tegen onze wil. Tussen 1871 en 1914 lagen 43 jaren: zij hadden alleen de Duitse situatie gekend. Voor velen van hen was Duitsland ook inderdaad het ‘Vaterland’. Frankrijk, zijn taal, zijn geschiedenis behoorden voor hen tot een referentiekader uit het verleden. Hun moedertaal was Duits. Joseph Mathias uit het interview in het gebruikte artikel legde in zijn verklaring uit dat hij de Marseillaise niet kende.

18.000 lotgenoten kozen toch voor het Franse leger en werden door de Duitsers beschouwd en behandeld als deserteurs. Om voor de hand liggende redenen werden de loyalen naar het oostfront gestuurd: Tannenberg en dergelijke. Toen Rusland na de revolutie van de bolsjewieken (Lenin, Brest-Litovsk) zich terugtrok uit de oorlog, werden ze aan het westfront ingezet.

⁶ Wikipedia: Alsace-Lorraine

Na de oorlog werd Elzas-Lotharingen door het Verdrag van Versailles (1919) weer Frans gebied, maar, anders dan vaak gedacht, waren niet alle inwoners daar blij mee; er was zelfs sprake van een ‘victoire endeuillée’⁷, een in rouw gedompelde overwinning; dat gold overigens voor het hele land volgens dit boek: het woord rouw vatte het algemene gevoel het best samen: rouw vanwege de gesneuvelden (1,4 miljoen), de vermisten (252.000), de in krijgsgevangenschap overledenen (18.200), de 900.000 verminkten/invaliden, de 42.000 blinden door mosterdgas, de 600.000 weduwen, de drie miljoen hectaren niet meer bruikbare landbouwgrond, de 800.000 verwoeste huizen⁸. Het was voor de 464.000 teruggekeerde krijgsgevangenen niet gemakkelijk de titel van oud-strijder en de daarbij horende demobilisatiepremie te krijgen: zij moesten aannemelijk maken dat ze niet gevlucht waren.

De Duitse bezetting had de bewoners van Elzas-Lotharingen voordelen opgeleverd die ze na de oorlog niet meer prijs wilden geven: vrije dagen (o.a. Goede Vrijdag, Tweede Kerstdag); het systeem van sociale zekerheid zoals door Bismarck ingevoerd was:⁹ ziekenverzekering, pensioenregeling.

Het boek signaleert ook een enorme toename van zelfmoorden en echtscheidingen: “61% van de verzoeken om echtscheiding komt van mannen, dikwijls na de ontdekking van ontrouw van hun vrouw.” Luitenant Oudin, die zijn vrouw met zijn pistool dodelijk had verwond, werd vrijgesproken. (8 aug. 1919)” (blz. 529)

Een groot deel van het boek is gewijd aan de problemen die de Franse soldaten in het nu Franse Elzas-Lotharingen ontmoetten. Door veel bewoners werd hun bevrijdingsleger (ongeveer 200.000 man) aangezien voor een bezettingsleger: er was sprake van verkrachtingen door soldaten, machtsmisbruik, beledigingen, aanslagen, stiekeme aanklachten, zuiveringen, uitzettingen, van “ongewenste bevolkingsgroepen van Duitse origine”. (blz. 169)

Negenhonderd Duits sprekende onderwijzers in Elzas-Lotharingen verloren onder die omstandigheden hun werk: tot verdriet van hun leerlingen moesten ze wijken voor Franssprekende, die zij vaak niet verstonden. (blz. 172)

Het feit dat een op de drie inwoners van Duitse afkomst was, een op de tien een Duitse vader of moeder had, was een verklaring van het wederzijdse wantrouwen en onbegrip. (blz. 101) “De meeste bewoners van de Elzas spraken geen Frans.”: zij beschouwden het Duits als hun natuurlijke taal. (blz. 108)

⁷ Cabanes, Bruno: *La Victoire endeuillée*, 2004; gebruikte editie: Éditions du Seuil, Points H 498, 2014

⁸ Internet: *Bilan de la Première Guerre mondiale en France*

⁹ Internet: *L’Alsace allemande entre 1870 et 1918*

Een soldaat schrijft: “We zijn niet ver van Mulhouse. (...) Ze zouden liever de Moffen hebben dan ons. (...) Ik geloof wel dat de bevolking hier eerder aan de kant van de Moffen staat dan van de Fransen. Ze doen de deuren voor ons op slot, erger dan in België.” (blz. 105)

Franse soldaten die het Rijnland bezetten, zeggen dat ze vorig jaar (1917) aan het front gelukkiger waren (blz. 173): ze krijgen soms zelfs een minderwaardigheidscomplex: “wij, arme Fransen zijn heel klein naast de Duitsers, want zij hebben in elk opzicht een voorsprong van meer dan vijftig jaar op ons: zoals industrie, spoorwegen, wijnbouw, fruitbomen, woningen en alle soorten constructie.” (blz. 232)

“Ik ben sinds veertien dagen in Duitsland. Ze hebben het daar niet slecht. (...) ik heb een properheid aangetroffen in de steden die onbekend is in Frankrijk. Overal elektriciteit, de huizen zijn heel proper, de moffenvrouwen wassen de hele tijd. (...) Het is waar dat er in heel wat huizen een buitengewoon comfort is.” (blz. 231)

De meningen over de kwestie Elzas-Lotharingen zijn ook tegenwoordig nog verdeeld, zoals blijkt uit de vele recente reacties op Internet, zoals:

“Hoe kan men zich voorstellen dat in 1918 en na 48 jaren onder het Germaanse regime, de Elzassers van harte Frans konden blijven? Die periode is te lang. Overigens, dat de Elzas zijn speciale statuut heeft kunnen behouden, is te danken aan het feit dat de integratie bij Frankrijk in die tijd verre van evident was. Daarentegen is het waar dat de regering er indertijd alle belang bij had het beeld te schetsen van een Elzas dat graag gereïntegreerd wilde worden in Frankrijk.” (Patrick, 12/11/2017)¹⁰

Een goede kennis van mij, Noëlle W. (*1931), jarenlang huisarts in haar geboorteplaats bij Straatsburg, vertelt in haar levensverhaal *Tout change, tout évolue, confiance, confiance.../ Alles verandert, alles evolueert, vertrouwen, vertrouwen...*(2017) dat haar grootouders W. in augustus 1914 drie zonen (naar het front zagen vertrekken: Léon (*1896), haar toekomstige vader, naar Rusland en twee van zijn broers, Joseph (*1890) en Eugène (*1893) naar Frankrijk. Eugène zou als kok “sain et sauf” (blz. 23), “gezond en wel”, de oorlog overleven. Joseph sneuvelde bij Verdun in 1916 en werd begraven op een Duits oorlogskerkhof. Na hersteld te zijn van een beenwond, werd Léon naar het front aan de Somme gestuurd, waar het nieuwe wapen, mosterdgas, hem voor zijn verdere leven een longprobleem bezorgde. Het verhinderde hem niet als 23-jarige, na de wapenstilstand, in Straatsburg medicijnen te gaan studeren en zich als huisarts te vestigen in Benfeld, waar Noëlle, na haar studie medicijnen, in 1959 met hem de praktijk zou delen. Toen zij met Kerstmis 1940 negen jaar werd, was de Elzas weer ingelijfd bij Duitsland... De geschiedenis had zich herhaald: 15 juni 1940

¹⁰ idem

was het Duitse leger de Rijn in Frankrijk overgestoken: Straatsburg, Colmar, Mulhouse waren bezet; 22 juni was de wapenstilstand getekend. Hitler voegde het Lotharingse ‘département’ Moselle/Moesel en de Elzas bij zijn ‘Dritte Reich’.

Noëlle was toen 9 jaar en herinnert zich de kolonnes Franse krijgsgevangenen, die bij haar ouderlijk huis voorbijtrokken, op weg naar kampen in Duitsland; alle lessen op school werden voortaan in het Duits gegeven; Frans spreken was verboden; Franse schoolboeken werden verbrand; aan het begin van de les moesten de leerlingen gaan staan en met de rechterarm omhoog ‘Heil Hitler’ zeggen. Op het gymnasium leerde zij dat ‘Sah ein Knab ein Röslein stehen’ in het Latijn ‘vidit puer rosulam, rosulam in Prado’ was; meisjes van 14-18 jaar (zij was daar nog te jong voor) moesten lid worden van de BDM ‘Bund deutscher Mädchen’, de vrouwelijke tak van de ‘Hitlerjugend’; jongens zoals haar broer werden opgeroepen om ‘Luftwaffenhelfer’ te worden of te werken voor de ‘Schanzeinsatz’.

In 1942 was er een verordening uitgevaardigd, inhoudende dat er voortaan een militaire dienstplicht was. Wie zich daaraan onttrok werd naar een concentratiekamp gestuurd en de familie werd ervoor verantwoordelijk gesteld en gestraft.¹¹ 130.000 soldaten uit het geannexeerde Elzas-Lotharingen kwamen zodoende terecht aan het oostfront (Leningrad), maar op den duur ook in heel Frankrijk, o.a. Normandië.

Begin 1945 moesten ook reserveofficieren zich melden: zij zouden niet ingedeeld worden bij de ‘Wehrmacht’ maar bij de ‘Waffen-SS’, want daarvoor bestonden geen internationale wetten. Dienstweigeraars kwamen in een kamp (Saint-André bij Cirey) terecht.

Als een dwangsoldaat er al in slaagde te deserteren, werd hij door de geallieerden niet met open armen ontvangen: als gedeserteerde kwam hij in Rusland, c.q. Frankrijk, terecht in een kamp met Duitse krijgsgevangenen, die hem als landverrader behandelden. Velen overleefden de Russische gevangenschap niet: “10.000 Fransen kwamen zo om het leven in het kamp van Tambov.”

Na de bevrijding in 1944/1945 moesten zij voor de zuiveringscommissies aantonen geen landverrader of nazi-sympathisant geweest te zijn. Dertien dwangsoldaten, die hadden deelgenomen aan het bloedbad in het dorp Oradour-sur-Glane werden veroordeeld tot levenslange dwangarbeid. In 1953 werd hun amnestie verleend. Van de 130.000 ‘malgré-nous’ overleefden er ongeveer 40.000 de oorlog niet, 30.000 raakten gewond, 10.000 bleven invalide.

Na de oorlog werden ze als verraders beschouwd. Bij de wapenstilstandshedenkingen van 11 november worden ze vergeten. Op de

¹¹ Internet: *Malgré-nous* Wikipedia

oorlogsmonumenten staan hun namen niet vermeld. Gewonden en oorlogsweduwen kregen een uitkering van Duitsland¹². De gesneuvelden liggen op Duitse kerkhoven...

In het Duits sprekend gedeelte van Oost-België, de kantons Eupen¹³ en Malmédy (70.000 inwoners) heeft zich in beide wereldoorlogen hetzelfde probleem voorgedaan. Na de door Napoleon verloren slag bij Waterloo (1815), was dit gebied, dankzij het Congres van Wenen (1818), toebedeeld aan Pruisen. Na de Eerste Wereldoorlog (Verdrag van Versailles) moest Duitsland het afstaan aan België. Veel bewoners waren het daar niet mee eens en wilden 'Heim ins Reich'.

Omdat hun kinderen het verplichte Frans (Waals) op school niet konden volgen, stuurden hun ouders hen naar scholen in Duitsland. Ze vormden zelfs een politieke partij "de Christelijke Volkspartij, die de verdediging opnam van diegenen, die zich voor de terugkeer naar het 'ware vaderland' uitspraken."¹⁴ Werkloze, 'Heimattreue' jongeren vertrokken naar Hitler-Duitsland, dat door de oorlogsindustrie geen werkloosheid kende. De 'Heimattreuen' verheugden zich al op een 'Anschluss' toen Duitsland in 1936 het gedemilitariseerde Rijnland bezette...

Toen de Duitsers 10 mei 1940 België binnenvielen of als parachutist binnenvlogen, waren er al 'Heimattreuen' bij hen.

Na de annexatie (10 mei 1940) door Duitsland werd ook hier, zoals in Elzas-Lotharingen en Luxemburg de Duitse militaire dienstplicht ingevoerd. De Franse 'malgré-nous' werden hier «Zwangsoldaten» genoemd. Het ging om 8000 dienstplichtigen, waarvan er 3400 zijn gesneuveld. Verdacht van collaboratie hebben veel van die 'dwangsoldaten' na de bevrijding diep door het stof moeten gaan; het aantal veroordelingen bleef echter beperkt.

Tot besluit het geval Moresnet: het Wenercongres van 1815/1816 had bij Eupen/Vaals een punt neutraal Europa laten ontstaan, een 'vierlandenpunt'. Begin vorige eeuw was het even een Esperantostaat, Amikejo = Vriendenland, met een volkslied in het Esperanto. In 1915 werd het door Duitsland geannexeerd, in 1920 na het Verdrag van Versailles door België ingelijfd, in 1940 weer geannexeerd door Hitler. Ook hier speelde toen het probleem van de 'dwangsoldaten': "In één en hetzelfde gezin had je jongens die zich enthousiast

¹² Zie Internet *malgré-nous*: "Les blessés reçoivent une pension du gouvernement allemand ainsi que les veuves de morts au combat."

¹³ + Saint- Vith en Moresnet. Neutraal-Moresnet (1816-1920) werd in 1915 door Duitsland geannexeerd, in 1920 door België ingelijfd, in 1940 weer geannexeerd door Hitler.

¹⁴ Gegevens ontleend aan Internet: *Belgen in de Tweede Wereldoorlog, deel 5*

aanmeldden om de Führer te mogen dienen, terwijl hun broers zich vijf jaar verborgen hielden in een schuur.” (D. van Reybrouck: *Zink*, 2016, p. 47)

Moraal van dit verhaal: grensgebieden zijn kwetsbaar!

Wim Spapens, 25 mei 2018